Релігієзнавство, історія, археологія, філософія, культурологія, журналістика, філологія, богослов'я

**Гонца Ірина Семенівна**

Кандидат філологічних наук, доцент

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9848-045X

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

+380971182240, i.s.hontsa@udpu.edu.ua

## Дво- та багатокомпонентні ойконіми Черкащини

У структурі ойконімікону Черкащини значну частку становлять складні назви населених пунктів, утворені шляхом лексикалізації та ономатизації словосполучень. Деякі дослідники, такі як С. Роспонд, об'єднують такі назви (zestawienia syntaktyczne) зі складеними (zlozenia, zrosty), назвавши їх композиційними[1]. Однак, такий підхід не враховує відмінностей у процесах їх утворення. Складні назви можуть виникати внаслідок лексикалізації словосполучень, а також у результаті еліптизації одного з їх компонентів. З огляду на це складені назви населених пунктів будемо розглядати окремо від композитних дериватів.

За структурною характеристикою найменування-словосполучення є двочленними, рідше – три- або чотиричленними конструкціями. Найбільш чисельну групу сформували деривати, до складу яких входять іменник і прикметник із атрибутивним навантаженням. Функцію диференційної частини у прикметниково-іменникових моделях виконують компоненти з посесивною, кваліативною і локативною ознакою.

На досліджуваній території найбільшу формацію утворюють кваліативні ойконіми, які вказують на певну особливість поселення – ознаку за якістю. Нами

[1] Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slowianskich nazw geograficznich. Wroclaw etc. : Wyd-wo PAN, 1957. S. 49.

зареєстровано назви згаданого типу, що дозволяє класифікувати їх на ряд структурно-семантичних підгруп.

Домінантними виявилися назви, прикметникова частина яких вказує на розмір і зовнішній вигляд населеного пункту й виражена означеннями *великий*, *довгий*, *кривий*, *крутий*, *малий*, *мокрий*, *нижній*, *рубаний*, *середній*, *товстий* у пре- чи постпозиції. Досить часто серед найменувань цього типу спостерігається факт утворення на базі вже наявних номінацій парних і непарних бінарних опозицій, де антонімічні означення виступають у своїй основній функції – виділяти пари серед подібних дериватів[2].

Однією з причин появи такого явища була міграція місцевого населення на незаселені території, що і спровокувало появу однойменних поселень. Для їхнього розрізнення до складу ойконіма вводилося атрибутивне означення, зокрема *великий – малий*. Слід зауважити, що більшість складених ойконімів із прикметником *великий* за своїм походженням є відонімними, оскільки первинно вони функціонували як однослівні деривати.

Явище повної бінарної опозиції можна проілюструвати такими прикладами, в яких антонімічні означення *великий / большой – малий* можуть займати пре- чи постпозицію відносно іменника: **Велика Бурімка** (Зл, 1185) – **Мала Бурімка** (Зл, 1859); **Велика Севастянівка** (Ум., поч. XVII ст.) – **Мала Севастянівка** (Ум., кін. XVII ст.); **Велика Яблунівка** (Чр., 1775) – **Мала Яблунівка** (Чр., 1924); **Великий Ржавець** (Чр., 1498) – **Малий Ржавець** (Чр., 1765).

Результати дослідження показали, що для більшості складених назв Черкащини, які утворюють повну опозицію, характерною є плюральна форма (2 назви) або категорія жіночого (5 назв) і чоловічого (2 оніми) роду. Явище бінарної опозиції демонстровано ще й тим, що протиставлятися могли різні за семантикою прикметники, зокрема: **Полянка Маленька** (Чр., XVIII ст.) – **Руська Поляна** (Чр., 1741).

---

[2] Корепанова А. П. Антонімія в ономастиці // *Мовознавство*. 1979. № 4. С. 53.

Для регіональних складених кваліативних онімів характерним також було явище неповної бінарної опозиції, коли антонімічний диференційний член має лише один ойконім. Нами зафіксовано 6 таких утворень, напр.: **Мала Іванівка** (Ум., 1924) – **Іванівка** (Ум., XVI ст.); **Мала Коритня** (Ум., 1926) – **Коритня** (Ум., 1620–1630); **Мала Маньківка** (Ум., XVII ст.) – **Маньківка** (Ум., XVI ст.); **Мала Чевельча** (Зл., 1859) – **Чевельча** (Полтавська обл.); **Мала Шукайвода** (Ум., 1924) – **Шукайвода** (Ум., XVIII ст.); **Мале Старосілля** (Чр., 1625) – **Старосілля** (Чр., X ст.).

В основі однієї складеної назви поселення фіксуємо поєднання означення-прикметника та суфіксальної іменникової частини відойконімного походження, напр.: **Мала Смілянка** (Чр., 1738) – **Сміла** (Чр., XVI ст.).

Отже, розглянуті вище назви населених пунктів – це поєднання ойконіма та прикметника на позначення розміру поселення.

Наступну групу найменувань формують назви поселень, у яких означення вказують на розмір, віддаль або зовнішній вигляд населеного пункту, а іменникові члени виступають:

а) географічними термінами (7 онімів), наприклад: **Довга Гребля** (Зв., 1766) < ***довга*** та ГТ ***гребля*** – "плотина; рів із валом (оборонна споруда)"[3]; **Криві Коліна** (Зв., кін. XVII ст.) < ***кривий*** і ГТ ***коліно*** – "вигляд ламаної лінії, від одного згину чи повороту до іншого"[4]: саме тут р. Гірський Тікич робить згин, коліно[5]; **Крутый Яръ** (Зл., 1859) < ***крутий*** і ГТ ***яр*** – "глибока довга западина, що утворилася внаслідок розливу пухких осадових порід тимчасовими потоками"[6]; **Нижні Боки** (Чр., 1926) < ***нижній*** і ГТ ***бік*** – "місце, місцевість, що знаходиться не посередині, збоку чого-небудь; схил гори, підвищення; берег"[7] [8]: хутір локалізується поблизу м. Корсунь-Шевченківський; **Полянка-Маленька** (Чр., XVIII ст.) < ***маленька*** та

[3] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т.1. С. 324
[4] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV, С. 224.
[5] Дігтяренко М. С. З історії землі Тальнівської. Черкаси : Облредвидав. "Сіяч", 1995. С. 20.
[6] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. XI. С. 647.
[7] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. – Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 25.
[8] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. І. С. 180.

ГТ ***полянка*** – “прогалина в лісі, просіка; невеликий луг; підвищений луг”[9]; **Рубаний Міст** (Зв., поч. XVI ст.) < ***рубаний*** і ГТ ***міст*** **–** “споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін.”[10]; **Товсті Роги** (Зв., 1800) < ***товстий*** і ГТ ***ріг*** – “одна із розвилок; край чого-небудь; клин поля; ріг тварини”[11];

б) адміністративно-господарськими дериватами (2 оніми): **Великий Хутір** (Зл., 1691) < ***великий*** і АГТ ***хутір*** – “відокремлене селянське господарство разом із садибою власника; невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей із сіл, виселок; одинока селянська садиба із земельним наділом”[12] [13]; **Середні Хутори** (Ум., 1924) < ***середній*** і АГТ ***хутір***.

Зразком поєднання атрибутивного означення *великий* з іменниковим компонентом відантропонімного походження може послугувати ойконім **Stepańce Wielkie** (Чр., 1765) < ОН ***Степанець*** < ***Степан***[14].

У досліджуваній ойконімній системі Черкащини досить поширеними є складені назви населених пунктів, що виникли в результаті сполучення прикметникової частини зі значенням кольору (*білий*, *зелений*, *красний*, *червоний*, *чорний*) та іменника. Домінантними стали прикметниково-іменникові моделі, диференційним членом яких виступає означення *зелений*, а другий атрибутивний компонент пов’язаний з рослинним покривом регіону (4 назви): **Зелена Діброва** (Чр., XVIII ст.) < ***зелена*** та ГТ ***діброва*** – “листяний ліс, на родючих ґрунтах якого переважає дуб; ділянка поля серед дубів”[15] [16]; **Зелена Діброва** (Чр., 1981); **Зелений Гай** (Ум., 1922) < ***зелений*** та ГТ ***гай*** – “невеликий, переважно листяний ліс”[17]; **Зелений Гай** (Зл., 1924).

---

[9] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 157.
[10] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV, С. 749.
[11] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. IV, С. 20.
[12] Бабишин С. Д. Топоніміка в школі. Київ : Радянська школа, 1962. С. 72.
[13] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. IV. С. 420.
[14] Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : “Довіра”, 2005. С. 348.
[15] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. I. С. 452.
[16] Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк : Настир’я, 1997. С. 32.
[17] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. I. С. 265.

Рельєфні особливості місцевості сприяли появі двочленних дериватів, в яких іменниковий елемент виражений географічним терміном (3 ойконіми), напр.: **Зелений Ріг** (Ум., серед. XVI ст.) < ***зелений*** і ГТ ***ріг***; **Зелений Яр** (Чр., 1946) < ***зелений*** і ГТ ***яр***; **Чорна Кам'янка** (Ум., 1542) < ***чорна*** та ГТ ***кам'янка*** – "кам'янистий берег; дорога, вимощена каменем"[18]. Назва села етимологічно пов'язана з кам'янистими схилами р. Гірський Тікич, води якої насичені значною кількістю органічних речовин, що надає їй темного кольору.

Активну участь у процесі номінації населених пунктів брали водні об'єкти, поблизу яких локалізувалися поселення. Нами зафіксовано 3 ойконіми з гідронімічним терміном у постпозиції відносно колоративу, зокрема: **Біле Озеро** (Чр., 1924) < ***білий*** – "який має колір крейди, молока, снігу; чистий"[19] і ГТ ***озеро*** – "невелика штучна водойма; ізольована заглибина на місцевості, заповнена водою" [20] [21]; **Білий Брід** (Зв., 1834) < ***білий*** та ГТ ***брід*** – "мілке місце річки; заболочена, важкопрохідна частина дороги"[22] [23] [24]; **Красный Бродъ** (Зв., 1885) < ***красний***, ***червоний*** – "красивий"[25] і ГТ ***брід***.

Два складені найменування виникли внаслідок поєднання атрибутивного означення ***красний / красный*** (у значенні – "красивий, хороший"[26]) та адміністративно-господарського терміна, напр.: **Красний Кут** (Чр., 1859) < ***красний*** та АГТ ***кут*** – "урочище; хутір; тип поселення, де жила біднота; кінець, сторона, край села"[27]; **Красный Кутъ**, **Красный Конецъ** (Ум., XVIII ст.) < ***красный***, ***червоний*** та ГТ ***кут***, ***конецъ*** **–** "крайній пункт; те, що прилягає до такого пункту, межі"[28].

---

[18] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 90.
[19] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 64.
[20] Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ : Кий, 2001. С. 99.
[21] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 134.
[22] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 100.
[23] Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк : Настир'я, 1997. С. 14.
[24] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. І. С. 237.
[25] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 381.
[26] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 192.
[27] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV. С. 418–419.
[28] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV. С. 163.

У радянський період набувають широкого використання ойконімотворення з посиленим ідеологічним значенням. Якщо раніше географічні найменування у момент виникнення виконували в основному функцію опису об'єкта, яка полягала в підкресленні характерної риси його природних особливостей чи у відбитті факту належності певній особі, то більшість назв згаданого типу немає безпосереднього зв'язку з відповідною реалією[29].

Серед лексико-семантичних типів складених ойконімів Черкаської області фіксуємо 6 назв-посвят із "ідеологічним" забарвленням, які з'явилися на початку XX ст. Це найменування-словосполучення, що виникли внаслідок поєднання колоратива та апелятива (у більшості випадків – АГТ), напр.: **Червона Дача** (Зл., 1946) < ***червоний*** – символ революції[30] та АГТ ***дача*** – "лісова ділянка – самостійна господарська одиниця; земельна ділянка; поле"[31] [32]; **Червона Зірка** (Зв., 1926); **Червона Слобода** (Чр., 1926) < ***червоний*** та АГТ ***слобода*** – "поселення на Україні в XVII–XVIII ст., жителі яких тимчасово звільнялися від феодальних повинностей, мали якісь пільги, привілеї, т. зв. "слободи"; відокремлена частина великого села"[33] [34]; **Червоний Кут** (Ум., 1926); **Червоний Степ** (Ум., 1920) < ***червоний*** та ГТ ***степ*** – "безліса гора, височина, що поросла травою; поле; необроблене поле"[35]; **Червоний Хутір** (Чр., 1926) < ***червоний*** і АГТ ***хутір***.

Суперечливою виявилася етимологія складеної назви **Бѣлая Голова** (Зл., 1859). Через відсутність достовірної інформації цей ойконім може мати подвійну мотивацію: атрибутивні члени вказують на характерну ознаку посесора або колір (ОН ***Бѣлый***, ***Головко***, ***Голова***[36]) чи на локальну властивість поселення (ГТ ***голова*** –

---

[29] Масенко Л. Т. Історія власних назв // *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 655.
[30] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 381.
[31] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. ІІ. С. 215.
[32] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 67.
[33] Баценко К. С. Місцеві апелятиви в топонімії Хмельниччини // *Питання сучасної ономастики*. Київ : Наукова думка, 1976. С. 95.
[34] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 325.
[35] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград: РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 186.
[36] Царенко В. Історія Сагунівки. Черкаси : Сіяч, 1992. С. 77.

“верхів’я річки, початок; півострів на повороті річки; коліно річки; місце, де починається озеро; початок яру”[37]).

Порівняно велику групу утворюють складені ойконіми, в яких означуваними словами виступають назви наявних населених пунктів, а означеннями – прикметники, що інформують про вік поселення. Нами зафіксовано 15 найменувань зазначеної моделі.

Складені назви поселень, у яких диференційним членом виступають якісні прикметники *новий – старий*, мають здатність утворювати повну та часткову опозицію, напр.: **Старо-Бровахська /Броварська/ Буда** (Чр., 1789) – **Ново-Бровахська /Броварська/ Буда** (Чр., 1789); **Нова Буда** (Чр., 1800) – **Стара Буда** (Зв., 1800); **Нова Гута** (Чр., 1887) – **Стара Гута** (Чр., 1895).

Місцевий ойконімікон характеризується непродуктивним формуванням повної бінарної опозиції, де протиставляються антонімічні означення, виражені порядковим числівником *перший* та якісним прикметником *новий*: **Павлівка Перша** (Зв., поч. XIX ст.) – **Нова Павлівка** (Зв., 1926).

У двокомпонентних назвах населених пунктів частіше фігурує неповна бінарна опозиція, і в цьому випадку антонімічні означення вказують на більш пізню появу вторинного похідного деривата: **Нова Дмитрівка** (Зл., І пол. XIX ст.) – **Дмитрівка** (Зл., 1767–1768); **Нова-Шрамківка** (Зл., 1924) – **Шрамківка** (Зл., XVI ст.); **Нова Ярославка** (Чр., 1946) – **Ярославка** (Чр., 1810).

Одиничним прикладом репрезентується кваліативно-родова назва поселення, що виникла в результаті поєднання прикметника ***старий*** і плюрального антропоніма: **Старі Бабани** (Ум., XIII) < ОН ***Бабанъ*** (1495).

Для ойконімії Черкащини характерне явище лексикалізації складених назв поселень, до складу яких входить числівникове означення. Кількісні та порядкові числівники, диференціюючи топонімічні назви, разом із цим індивідуалізують їх[38]. Нами зареєстровано 4 пари найменувань населених пунктів, які мають спільну

[37] Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ : Кий, 2001. С. 34.
[38] Ковалик І. І. Назви місця в східнослов’янських мовах у порівнянні з іншими слов’янськими мовами (Словотвір) // *Слов’янське мовознавство*. ІІ. Київ, 1958. С. 16.

іменникову частину, але різняться антонімічними компонентами, що вказують на хронологічний порядок заснування деривата. Більшість назв цієї групи виникла внаслідок штучно проведеного поділу населених пунктів, напр.: **Деренковець Перший** – **Деренковець Другий** (Чр., 1946); **Казинів 1** (Ум., 1924) – **Казинів 2** (Ум., 1924); **Павлівка Перша** (Зв., XVIII ст.) – **Павлівка Друга** (Зв., 1825); **П'ятихатка Перша** (Чр., 1946) – **П'ятихатка Друга** (Чр., 1946); **Поповка 2-я** (Чр., 1885) – **Поповка 1-я** (Чр., 1885).

Одна назва поселення представляє числівниково-іменникову конструкцію, де іменник виражений скороченою формою адміністративно-господарського терміна: **15 арт.** (Зл., 1924) < числівник та АГТ ***артіль*** – "група людей однієї професії або ремесла, які об'єднались для спільної праці на основі усуспільнення засобів виробництва"[39]. Отже, числівники у складених назвах мають властивість виражатися і цифрами, і словами та займати пре- чи постпозицію стосовно іменникового компонента.

Різновидом ойконімної моделі "**прикметник + іменник**", у якій атрибутивне означення інформує про час заснування поселення, виступають три назви населених пунктів із географічними термінами в основі, напр.: **Нова Гребля** (Ум., XVIII ст.) < ***новий*** та ГТ ***гребля***; **Нова Гребля** (Зл., 1799–1801).

Заслуговує на увагу й той факт, що у процесі номінації нових населених пунктів могли використовуватися також адміністративно-господарські терміни. Не завжди дотримувався принцип співвідношення між назвою та дійсним статусом поселення, на зразок: **Нове Місто** (Ум., 1917) < ***новий*** та АГТ ***місто*** – "великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний"[40].

До малопродуктивних складених дериватів аналізованої моделі ойконімної системи Черкаської області відносимо назви поселень, в яких іменниковий компонент мотивується гідронімом: **Старий Мохнач** (Зл., 1946) – р. **Мохнач**

[39] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. І. С. 63.
[40] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV. С. 751.

(права притока Сули, ліва притока Дніпра)[41]; **Mista Starego Cybulowa** (Ум., 1890) < ***р. Цибулівка*** (права притока Гірського Тікича)[42].

Одиничним прикладом представлено двокомпонентне найменування з позитивно-експресивним (“ідеологічним”) навантаженням: **Нове Життя** (Зл., 1921).

У семантичному відношенні цікавими є прикметниково-іменникові найменування поселень, атрибутивний член яких вказує на постійні (внутрішні) ознаки денотата[43]. Найбільш вживаним було поєднання емоційно-експресивних означень з позитивним забарвленням та адміністративно-господарських термінів (5 назв): **Веселий Кут** (Зв., 1659) < ***веселий*** – “гарне, чарівне”[44] та АГТ ***кут*** – “урочище; хутір; тип поселення, де жила біднота”[45]; **Веселий Хутір** (Чр., 1946) < ***веселий*** та АГТ ***хутір***; **Тихий Хутір** (Ум., 1787) < ***тихий –*** “сповнений тиші, без голосних звуків; без руху, непорушний”[46] і АГТ ***хутір***.

Епізодично на досліджуваній території фіксуються сполучення прикметника *веселий* з географічними термінами *гай*, *кут*, *поділ*, напр.*:* **Веселий Гай** (Зв., 1946) < ***веселий*** та ГТ ***гай*** – “невеликий, переважно листяний ліс”[47] [48]; **Веселий Кут** (Чр., 1788) < ***веселий*** та ГТ ***кут*** – “частина якої-небудь території, місцевості”[49]; **Веселий Поділ** (Зл., 1926) < ***веселий*** та ГТ ***поділ*** – “нижня частина міста; рівнина; рівнина у неглибокій западині; підніжжя гори, горба, підвищення; низина; долина; глибокий яр”[50] [51].

Малопродуктивною для місцевого ойконімікону стала прикметниково-іменникова модель із флоролексемою у структурі, напр.: **Тихі Верби** (Чр., 1926).

---

[41] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 376.
[42] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 598.
[43] Возний М. Спостереження над складеними топонімами Миколаївщини // *Питання ономастики Південної України*. Київ : Наукова думка, 1974. С. 73.
[44] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 77.
[45] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. ІІ. С. 333.
[46] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. Х. С. 130.
[47] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 265.
[48] Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк : Настир’я, 1997. С. 23.
[49] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV. С. 417.
[50] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 154.
[51] Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 278.

З імовірним ідеологічним позитивним забарвленням функціонує в ойконімній системі Черкащини таке найменування: **Добрий День** (Зв., 1924) < ***добрий*** та апелятив ***день***, див. також ОН *Добридень*[52].

Рідкісною для системи назв поселень Черкащини є ойконімна конструкція з пейоративним забарвленням на зразок: **Лютий Садок** (Чр., 1946) < ***лютий*** та ГТ ***садок***, див. також ОН *Лютый* (XV ст.). Поява таких найменувань зумовлена впливом світобачення на лінгвоментальну поведінку місцевого населення.

До малопродуктивних у структурно-семантичному відношенні належать ойконіми, у яких атрибутивний компонент виражає дотикові властивості (лексеми *гострий, мокрий, сухий, теплий*), вказує на відношення до предметів (*глиняний, кам'яний, коритнянський*), характеризує рослинний, рідше тваринний світ (*вербовий, вільшаний, дубовий*; *вовчий, лисичий*).

До групи назв поселень, які інформують про кліматичні чи рельєфні особливості досліджуваного регіону, відносимо такі лексикалізовані найменування: **Глибокий Яр** (Ум., 1927) < ***глибокий*** та ГТ ***яр***; **Гостра Могила** (Зл., 1924) < ***гострий*** та ГТ ***могила*** – "горб, окрема невисока гора; підвищення; штучно насипаний горб; довгий насип; гребінь, продовгувате підвищення"[53] [54]; **Сухий Обірок** (Зл., 1924) < ***сухий*** та апелятив ***обірок*** – "бракъ, что-нибудь негодное"[55]; **Теплий Яр** (Чр., 1926) < ***теплий*** та ГТ ***яр***.

Одиничним прикладом репрезентовано повну бінарну опозицію, де атрибутивні означення виражені прикметниками *мокрий – сухий*, а іменникова частина за походженням є відгідронімною: **Мокра Калигірка** (Зв., поч. XVIII ст.) – **Суха Калигірка** (Зв., І пол. XVIII ст.) – від ***р. Калигірки*** (права притока Великої Висі, ліва притока Синюхи)[56]: первісно так іменувалися річки Суха і Мокра Калигірка, що після злиття впадають до р. Висі.

---

[52] Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966. С. 178.
[53] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград: РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 121–122.
[54] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 231.
[55] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. ІІІ. С. 11.
[56] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 229.

Двочленні ойконіми Черкащини також дають можливість охарактеризувати рослинний і тваринний світ досліджуваного регіону. Назви населених пунктів із флоро- чи зоолексемними атрибутивними елементами несуть певну інформацію про ареали деяких рослин або тварин у минулі епохи[57]. Нами зафіксовано 6 найменувань цієї моделі, де поєднуються:

а) ***прикметник + ГТ*: Вербова Балка** (Чр., XVIII ст.) < ***вербовий*** і ГТ ***балка*** – "яр; заглибина у місці водоймища; яр, покритий лісом; долина"[58] [59]**; Вовків Яр** (Зв., 1924) < ***вовчий*** та ГТ ***яр***; **Дубовий Яр** (Чр., 1924) < ***дубовий*** та ГТ ***яр***; **Лисича Балка** (Зв., кін. XVIII ст.) < ***лисичий*** та ГТ ***балка***;

б) ***прикметник + АГТ:* Вільховецька фортеця** (Ум., XV ст.) < ***вільховецький*** та АГТ ***фортеця***;

в) ***прикметник +апелятив:* Калиновий Кущ** (Ум., XVII ст) < ***калиновий*** та апел. ***кущ*** – "низькорослa дерев'яниста рослина, гілки якої ростуть майже від кореня"[60].

Одна назва поселення – це утворення з прикметниковим означенням у постпозиції відносно іменного компонента, мотивованого географічним терміном: **Роздол-Березів / Роздол-Березівський** (Чр., 1924) < ГТ ***роздол*** – місце, де діл (низовина) розходиться на всі боки, широка долина і ***березів*** (***березівський***).

Синтаксичним способом творилися найменування, у яких відбивається характер ґрунтів та певні особливості локалізації поселення. Для іменниково-прикметникових моделей вони є найменш продуктивними: **Глиняна Балка** (Чр., 1773) < ***глиняний*** < ***глина*** – "характерна осадова порода"[61] і ГТ ***балка***.

Ойконімія Черкаської області характеризується високою продуктивністю назв поселень, до складу яких входять ад'єктоніми, які або ойконімізувалися

---

[57] Марко Г. А. Давньоруські і староукраїнські топоніми, похідні від назв рослин // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. Київ : Наукова думка, 1986. С. 83.
[58] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 25.
[59] Бабишин С. Д. Топоніміка в школі. Київ : Радянська школа, 1962. С. 38.
[60] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV. С. 425.
[61] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 97.

самостійно, або супроводжувалися АГТ і ГТ. Лексикалізовані терміни у складених назвах займали пре- чи постпозицію відносно атрибутивного означення.

За семантикою структурних компонентів складеного найменування населеного пункту можна виділити декілька підгруп. Найбільш чисельною ойконімною моделлю стали номінації, що утворювалися синтаксичним способом унаслідок поєднання ад'єктоніма та адміністративно-господарського терміна, який указує на тип поселення (8 назв), зокрема: **Бубнівська-Слобідка** (Зл., 40-і рр. XVII ст.) < ***Бубнове*** (Зл., 1557); **Вільшана-Слобідка** (Ум., 1834) < ***Вільшанка*** (Ум., XV ст.); **Конельські Хутори** (Ум., XVIII ст.) < ***Конела*** (Ум., XIV ст.); **Коржова Слобода** (Ум., кін. XVIII ст.) < ***Коржова*** (Ум., XVII ст.); **Коржовий Кут** (Ум., 1787) < ***Коржова*** (Ум., XVII ст.); **Лысянскій Пригородокъ** (Зв., 1885) < ***Лисянка*** (Зв., IX–XI ст.) < ***пригородок*** < ***пригород*** – "передмістя; місто, селище, підпорядковане в адміністративному й економічному відношенні іншому, більшому місту"[62]; **Петрівська-Гута** (Зв., 1946) < ***Петрівка-Попівка*** (Зв., 1800); **Уманская Паланка** (Ум., XIX ст.) < ***Умань*** (Ум., поч. XV ст.).

Значно рідше серед назв поселень цієї категорії зустрічаються складені найменування з апелятивом у значенні номенклатурного терміна: **Куцівський Яр** (Чр., 1946) < ***Куцівка*** (Чр., 1640).

Ряд складених новотворів XIX–XX ст. становить собою словосполучення, у яких іменниковий член, виражений географічним терміном, займає препозицію відносно оніма: **Вершина-Згарська** (Зл., 1859) < ГТ ***вершина*** – "верхня, найвища частина чого-небудь; витік річки; мілина"[63] та ад'єктонім, пор. *р. Згар* (ліва притока Золотоноші, ліва притока Дніпра)[64]; **Дубина Боярська** (Зв., 1924) < ГТ ***дубина*** – "дубовий ліс; гора, вкрита лісом тільки на вершині; горб у лісі, вкритий деревом"[65] та ад'єктонім, пор. *Боярка* (Зв., серед. XVII ст.); **Дубина-Семенівська** (Зв., 1924) < ГТ ***дубина*** та ад'єктонім, пор. *Семенівка* (Зв., 1765).

---

[62] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. VII. С. 597.
[63] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I. С. 337.
[64] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 211.
[65] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. I. С. 451.

Спадною вважаємо модель двочленних ойконімів, у структурі якої наявні АГТ та ойконімізований ад'єктонім, напр.: **манастер Трехтеміровскій** (Чр., 1652) < АГТ ***монастир*** та ад'єктонім, пор. *Трахтемирів* (Чр., XIV–XV ст.); **Юридика Звенигородская** (Зв., 1895) < АГТ ***юридика*** – "передмістя чи частина міста, де жила шляхта, яка не визнавала влади магістрату як нешляхетського стану"[66] та ад'єктонім, пор. *Звенигородка* (Зв., 1394).

Продуктивними для місцевого ойконімікону виявилися двочленні найменування населених пунктів із плюральними ад'єктонімами відгідронімного походження в основі. Домінантну позицію займають моделі, в яких атрибутивне означення, мотивоване назвою річки Коврай (ліва притока Супою та Дніпра)[67], сполучається з генітивними сингулярними посесивами. Нами зареєстровано 4 номінації аналізованої групи: **Каврайскіе – Гермашева** (Зл., 1900) < ОН ***Гермашев*** < ***Гермаш***; **Каврайскіе – Завойки** (Зл., 1900) < ОН ***Завойко*** (1898)[68], див. також ГТ *завой, завойки* – крутоберегові поляни біля річки; **Каврайскіе – Ильяшенка** (Зл., 1900) < ОН ***Ильяшенко*** (1898)[69]; **Каврайскіе – Проценковъ** (Зл., 1900) < ОН ***Проценковъ***.

Серед складених назв поселень Черкащини значно рідше фігурує поєднання множинного прикметника **Каврайскіе** з номінативними сингулярними посесивами (2 оніми), напр.: **Каврайскіе – Петровскій** (Зл., 1900) < ОН ***Петровськiй*** (1898); **Каврайскіе – Сребрянскій** (Зл., 1900) < ОН ***Сребрянскій*** (1898)[70].

Не набули поширення номінативні конструкції, до складу яких входять відгідронімні означення та адміністративно-господарський термін чи ойконім: **Коврайські Хутори** (Зл., 1859); **Конельська Цеберманівка** (Ум., 1885) < р. і

---

[66] Бабишин С. Д. Топоніміка в школі. Київ : Радянська школа, 1962. С. 103.
[67] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 259.
[68] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 15.
[69] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 16.
[70] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 16.

с. ***Конела***, **Цеберманівка** (Ум., XVI ст.); **Тальновское (имhніе)** (Зв., XVI ст.) < р. ***Тальянка*** (у 1593 р. – ***Тальна***) (права притока Гірського Тікичу)[71].

Спадними для складених назв поселень Черкаської області виявилися конструкції:

“**ад’єктонім + АГТ (ГТ)**”: **Великобурімське лісництво** (Зл., 1946) < ***Велика Бурімка*** (Зл., 1946) та АГТ ***лісництво***; **Великобурімський радгосп** (Зл., 1946) < ***Велика Бурімка*** (Зл., 1946) та АГТ ***радгосп***; **Сотницька Гребля** (Зл., 1859) < ***Сотниківка*** (Зл., 1859) та ГТ ***гребля***; **Циберманівська Гребля** (Ум., XVI ст.) < ***Іванівка*** (Ум. До 1915 р. – ***Цеберманівка***);

“***ад’єктонім + ойконім***” (3 назви): **Згарская Тимковка** (Зл., 1859) < ***Тимківка*** (Зл., 1859) і ***Згар*** (Зл. 1799–1801); **Конельська Попівка** (Ум., кін. XVIII ст.) < ***Конела*** (Ум., 1150) і ***Попівка*** (Мн., XVII–XVIII ст.); **Стеблівська Миколаївка** (Чр., кін. XIX ст.) < ***Стеблів*** (Чр., XIV–XV ст.) і ***Миколаївка*** (Чр., XIX ст.);

“**ойконім + ад’єктонім**”: **Поповка-Межиричская** (Чр., 1834) < ***Попівка*** та ***Межиріч*** (Чр., XVIII ст.); **Устимовка Васильковская** (Чр., 1895) < ***Васильків*** (Чр., поч. XIV ст.) та ***Устинівка*** (Чр., II пол. XVIII ст.);

“**ад’єктонім + відантропонімний прикметник**”: **Драбове-Барятинське** (Зл., 1946) < ***Драбів*** (Зл., 1680) < ОН ***Баратъ*** (1524), ***Барятинскіе*** [72];

“**ойконім + кваліативний прикметник**”: **Sieniawka nowoosiadla** (Чр., 1765);

“**ойконім + АГТ**”: ***Towmacz, sloboda*** (Чр., 1775) < ***Товмач*** (Чр., 1764), АГТ ***слобода***;

“**ойконім + генітивний посесив**”: **Багва-Серебрана** (Ум., XVIII ст.) < ОН ***Серебрян***[73], див. також *серебряна* < *срібна*;

“**ойконім + меморіальний прикметник**”: **Корсунь-Шевченківський** (Чр., 1944) < **Корсунь** (Чр., 1032) та ОН ***Т.Г. Шевченко***, який народився у с. Моринці;

---

[71] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 553.

[72] Архивъ Юго-Западной России, издаваемый временной комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1–8. Киев, 1859–1914. III. 2. С. 355.

[73] Дзюба М. Багва // *Промінь комунізму*. 21 березня 1965 р.

**“плюральні форми ГТ + ГТ”**: **Долини-Балки** (Чр., 1958) < ГТ ***долина*** – “підніжжя гори; невеликий похилий насип піску біля р.; низовина біля р.; вузька низовина”[74], ***балка*** – “яр; заглибина у місці водоймища; яр, покритий лісом; долина”[75];

**“посесив + ад’єктонім”**: **Антонівка Хащоватська** (Ум., І пол. XVIII ст.) < ОН ***Антон Пересунько***[76], с. ***Хащувате*** (Кіровогр. обл.)[77].

Заслуговують на увагу ойконімосполучення, мотиваційною основою яких стали особові імена власників. Семантичний аналіз твірних основ дає підґрунтя для диференціації локативно- та кваліативно-посесивних найменувань населених пунктів.

Серед онімів цього типу найбільшу групу становлять посесивно-локативні назви, в яких іменниковий компонент, виражений географічним терміном, указує на місцерозташування, а залежне слово – на власника поселення.

Загалом, ойконімікон Черкаської області вичленовує 7 посесивно-локативних найменувань. У більшості випадків атрибутивне означення мотивується слов’янськими автохтонними особовими іменами відапелятивного походження, напр.: **Горохова Діброва** (Чр., 1648) < ОН ***Горох***, ***Гороховы*** (1582) і ГТ ***діброва*** – “листяний ліс, на родючих ґрунтах якого переважає дуб; ділянка поля серед дубів”[78]; **г-да Капустины Долины** (Чр., 1654) < ОН ***Капуста*** (1498)[79] і ГТ ***долина***; **Кедина Гора** (Зл., 1900) < ОН ***Кедин*** і ГТ ***гора*** – “горб; підвищення; вершина гори; схил гори, горба”[80]; **Кудинів Ліс** (Ум., 1926) < ОН ***Кудинъ*** (1444)[81] і ГТ ***ліс*** –

---

[74] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. ІІ. С. 359.
[75] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 25.
[76] Родіна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 48.
[77] Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій (на 1 січня 1987 р.). Київ : ГРУРУ, 1987. С. 151.
[78] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 452.
[79] Указатель къ изданіямъ временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторh (съ 1845 по 1877 годъ). Т. І.–ІІ. Составилъ И. П. Новицкій. Киев, 1878. С. 173.
[80] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 59–60.
[81] Указатель къ изданіямъ временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторh (съ 1845 по 1877 годъ). Т. І.–ІІ. Составилъ И. П. Новицкій. Киев, 1878. С. 213.

“великий простір, порослий деревами”[82]; **Шуляків Степ** (Ум., 1924) < ОН ***Шуляка*** (1649)[83] і ГТ ***степ*** – “безліса гора, височина, що поросла травою; поле; необроблене поле; оброблене поле; рівнина”[84]; див. також *Шуляки* (Ум., XVII ст.); **Skotarowa Balka** (Чр., 1775) < ОН ***Скотар***[85] і ГТ ***балка***.

Поодинокими виявилися посесивно-локативні назви поселень із плюральними формами складових компонентів: **Шубині Стави** (Зв., кін. XVIII ст.) < ОН ***Шуба*** (1368), ***Харко Шуба*** (1649)[86] і ГТ ***став*** < ***ставок*** – “штучна водойма з непротічною водою в заглибленні; загачене місце в річці; сажалка, штучна водойма, в якій розводять рибу”[87].

Дві складені назви населених пунктів Черкащини виникли в результаті поєднання посесивних означень, мотивованих християнськими особовими іменами, та географічних термінів: **Михайлова Гора** (Чр., 1924) < ОН ***Михайловъ*** (1898)[88] і ГТ ***гора***; **Семина Горка** (Зл., 1859) < ОН ***Семен*** і ГТ ***горка***.

Серед локативно-посесивних утворень вичленовуємо 3 складені ойконіми з першим компонентом відапелятивного походження. Не виключено, що твірними лексемами для назв цього типу були відповідні антропоніми. Але час появи аналізованих дериватів дає право відносити їх до утворень із первісним апелятивним значенням, напр.: **Панський Міст** (Ум., 1853) < апелятив ***пан*** – “поміщик у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії”[89] і ГТ ***міст***, див. також ОН *Пан*; **Поповъ Рогъ** (Зв., 1885) < апелятив ***піп*** – “духовне звання у православній церкві”[90] і ГТ ***ріг***, див. також ОН *Попъ*: за переказами, назва

---

[82] Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк : Настир’я, 1997. С. 34.
[83] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 566.
[84] Нікіфоров В. І. Топоніми Смілянщини // *Краєзнавець Черкащини*. Матеріали учасників обласної краєзнавчої науково-практичної конференції, науковців та аматорів краєзнавчої справи. Випуск 2. Черкаси : Редакційно-видавничий відділ облпреси, 1991. С. 61.
[85] Шевчук В. В. Історія Шполянського краю. Черкаси : “Відлуння – Плюс”, 2003. С. 49.
[86] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 98.
[87] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 185.
[88] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 62.
[89] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. VI. С. 41.
[90] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. VI. С. 538.

утворилася від однойменного лісового урочища; **Циганська Гута** (Зв., І пол. XIX ст.) < апелятив ***цигани*** – "народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу; особи, які належать до цієї народності"[91] і ГТ ***гута***.

Місцевий ойконімікон вичленовує декілька утворень, що сформувалися в результаті поєднання двох структурно самостійних, непідрядних імен (неподільних для географічного деривата) у номінативній чи генітивній формах. Вірогідно, твірними основами для таких найменувань ставали особові імена посесорів. Можливо, має місце і факт виникнення назви з двох антропонімів при злитті сусідніх поселень або внаслідок існування старої та нової назви населеного пункту, напр.: **Бабіевъ и Шпицевъ** (Зв., 1895) < ОН ***Бабеевъ*** < ***Бабей***, ***Шпицев*** < ***Шпіц***; **Губової Галки / Губова Галка** (Зв., 1924) < ОН ***Губа*** (1479)[92], ***Галка***; **Савченко-Бажаний / Баженовой** (Зл., 1909) < ОН ***Савченко-Баженко*** (1898)[93]; **Самбури та Хомен**. (Зв., 1926) < ОН ***Самборъ***, ***Samborius*** (1241), ***Хоменко***.

Результати дослідження показали, що локативно-посесивним найменуванням Черкащини у кількісному співвідношенні дещо поступаються назви населених пунктів, головний член яких указує на тип населеного пункту або відповідної забудови, а диференційне означення – на його власника. Модель "**прикметник + іменник**" найчастіше супроводжувалася поєднанням адміністративно-господарських та географічних термінів *слобідка*, *хутір*, *воля*, *криниця*, *гребля* із присвійними прикметниками, похідними від слов'янських особових імен відапелятивного походження. Нами зареєстровано 13 таких утворень: **Байкова Слободка** (Зл., 1891) < ОН ***Байковъ*** (1565)[94] + АГТ ***слобідка***; **Богушкова Слобідка** (Зл., 1619) < ОН ***Богушко*** < ***Богушъ*** + АГТ ***слобідка***; **Боровиковъ Хутор** (Зв.,

[91] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. XI. С. 208
[92] Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ, 1988. С. 130.
[93] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 666.
[94] Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : "Довіра", 2005. С. 468.

1895) < ОН ***Боровик*** (1481)[95] + АГТ ***хутір***; **Гродзева Слобода** (Ум., XVIII ст.) < ОН ***Гродзя***[96] + АГТ ***слобода***; **Княжа Криниця** (Ум., 1768) < ОН ***Князь*** (1495)[97] + ГТ ***криниця*** – "джерело; річка, криниця з доброю водою"[98]; **Кобринова Гребля** (Зв., 1545) < ОН ***Кобринъ*** (1649)[99] + ГТ ***гребля*** – "плотина, насип або вал від води"[100]; **Скибин Гребля** (Ум., І пол. XVIII ст.) < ОН ***Скиба*** + ГТ ***гребля***; **Слюзчина Слобідка** (Зл., 1799–1801) < ОН ***Слюзка*** (1649)[101] + АГТ ***слобідка***; **Maslowa Sloboda** (Чр., серед. XVIII ст.) < ОН ***Маслов*** + АГТ ***слобода***; **Serdiukow Futor** (Чр., 1775) < ОН ***Сердюк***[102] + АГТ ***хутір***.

Серед кваліативно-посесивних ойконімів досліджуваного регіону реєструються сполучення присвійного прикметника, генетично спорідненого з християнськими антропонімами, та адміністративно-господарських та географічних термінів *гребля*, *левада*, *монастир*, *город* (*гродъ*), *міст*, напр.: **Кузьмина Гребля** (Ум., XVII ст.) < ОН ***Кузьмин*** < ***Кузьма*** і ГТ ***гребля***; **Мицьова Левада** (Ум., 1926) < ОН ***Мицьо*** < ***Дмитро*** і ГТ ***левада*** – "присадибна ділянка землі з сінокосом, городом та плодовим садом"[103]; **Онуфрієв манастирь** (Чр., 1924) < ОН ***Онуфрій*** (1649)[104] та АГТ ***монастир***; **Сахнів Міст** (Чр., 1643) < ОН ***Сахно*** < ***Софон***[105] і ГТ ***міст***.

---

[95] Указатель къ изданіямъ временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторh (съ 1845 по 1877 годъ). Т. I.–II. Составилъ И. П. Новицкій. Киев, 1878. С. 60.

[96] Монке С. Ю., Петренко А. І., Кузнець Т. В., Карасевич А. О., Кривошея В. В., Кривошея І. І. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття) : Монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. С. 165.

[97] Указатель къ изданіямъ временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторh (съ 1845 по 1877 годъ). Т. I.–II. Составилъ И. П. Новицкій. Киев, 1878. С. 183.

[98] Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. І. С. 519.

[99] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 544.

[100] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 324.

[101] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 362.

[102] Нікіфоров В. І. Топоніми Смілянщини // *Краєзнавець Черкащини*. Матеріали учасників обласної краєзнавчої науково-практичної конференції, науковців та аматорів краєзнавчої справи. Випуск 2. Черкаси : Редакційно-видавничий відділ облпреси, 1991. С. 61.

[103] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV. С. 458.

[104] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 554.

[105] Архивъ Юго-Западной России, издаваемый временной комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1–8. Киев, 1859–1914. Т. IV. С. 560.

Поряд із сингулярними прикметниково-іменниковими ойконімоутвореннями, зафіксовано одиничний приклад плюрального утворення: **Павленковы хутора** (Зл., 1859) < ОН ***Павленко*** < ***Павло*** та АГТ ***хутір***.

Для окремих складених назв характерне використання в ролі диференційного означення різних значеннєвих розрядів прикметників (відносних, присвійних), зокрема: **Гатницкая Гребля** (Зл., 1909) < ***гатницький*** < ***гать*** – завжди заболочена місцевість на дні долини, завалена соломою, деревом для проїзду чи проходу і ГТ ***гребля***; **Лисича Балка** (Зв., кін. XVIII ст.) < ***лисячий*** < ***лис*** та ГТ ***балка***; **Руська Поляна** (Чр., 1741) < ***руський*** – "українець із Речі Посполитої"[106] і ГТ ***поляна*** – "пасовисько; гора, на якій чергуються ліс і пасовище; край лісу або відкрите лугове урочище посеред нього; галявина в лісі або розчищена серед лісу невелика ділянка під посів; рівнина, невеликий луг, звичайно на узліссі або серед лісу"[107]; **Kozacka Dolina** (Зв., 1764) < ***козацький*** та ГТ ***долина***: за переказами, село виникло на місці козацької сторожі.

Із XVII ст. на території Черкащини починають з'являтися дрібновласницькі господарства, частина з яких, не витримавши випробування часом, занепала. З метою розрізнення до складу новоутворених ойконімів додавалися атрибутивні лексеми. Найбільш уживаними є іменниково-прикметникові моделі, в яких простежується поєднання ад'єктонімів або генітивних повних сингулярних посесивів з адміністративно-господарськими термінами, що вказують на тип поселення.

Більше половини назв цієї категорії утворилося внаслідок сполучення апелятивів у значенні номенклатурних термінів (*буда, будище, гута, тартак, радгосп*) та ад'єктоніма: **Буда-Бровахівська** (Чр., 1789) < ГТ ***буда*** – "поташний завод; селітровий завод; місце в лісі для виварки дьогтю, смоли"[108], ***Бровахи*** (Чр., XIV ст.); **Буда-Горобіївська** (Чр., XIX ст.) < ГТ ***буда***, ***Горобіївка*** (Чр., I пол.

[106] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 307.
[107] Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України : Наук.-попул. вид. Київ : Либідь, 2001. С. 114.
[108] Енциклопедія шкільного роду (автобіографічні дані, спогади, роздуми). Т. III–IV (1978–1998 роки). с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 2000. Т. IV. С. 836.

XVIII ст.); **Буда-Журжинецька** (Зв., 1885) < ГТ ***буда***, ***Журжинці*** (Зв., 1480); **Буда-Макіївська** (Чр., І пол. XVII ст.) < ГТ ***буда***, ***Макіївка*** (Чр., І пол. XVII ст.); **Буда-Орловецька** (Чр., поч. XVIII ст.) < ГТ ***буда***, ***Орловець*** (Чр., 1653); **Буда-Петрівська** (Зв., 1946) < ГТ ***буда***, **Петрівка-Попівка** (Зв., 1800); **Будища Лисянські** (Зв., І трет. XVIII ст.) < ГТ ***будище*** – "місце, де був поташний завод"[109], ***Лисянка*** (Зв., IX–XI ст.).

Не набули поширення в ойконімійній системі Черкащини двочленні номінації з обома іменниковими компонентами. Як окремий приклад досліджуваної моделі розглядаємо складені назви поселень, в яких термін (адміністративний чи географічний) сполучається з ойконімом: **Буда-Макіївка** (Чр., І пол. XVII ст.) < ГТ ***буда***, ***Макіївка*** (Чр., І пол. XVII ст.); **Слобода Завойковщина** (Зл., 1859) < АГТ ***слобода*** та ***Завойківщина*** (Зл., 1799–1801); **Степ-Леонівщина** (Зл., 1924) < ГТ ***степ*** і **Леонівщина** (Зл., 1909); **Хутір-Хмільна** (Чр., 1946) < АГТ ***хутір*** і ***Хмільна*** (Чр., XVIII ст.).

В іншому випадку ГТ ***степ*** поєднується з усічено-суфіксальним відантропонімним посесивним дериватом на ***-щин-а:*** **Степ-Моновщина** (Зл., 1946) < ГТ ***степ*** та < ОН ***Моня*** < ***Мирон***.

На відміну від назв попередньої моделі, у структурі наступних ойконімів фіксуємо зміну позиції номенклатурного терміна стосовно іншого компонента, вираженого апелятивом, гідронімом або дієсловом: **Гаївка Ферма** (Чр., 1924) < ГТ ***гай*** – "невеликий, переважно листяний ліс"[110] та АГТ ***ферма***; **Гуляй Поле** (Зл., 1924) < дієслівний імператив і ГТ ***поле***, див. також апелятив *гуляйполе* – "вільне, не засіяне ніким і не оброблене поле; роздолля"[111]; **Коврай-Левада** (Зл., 1905) < р. ***Коврай*** (ліва притока Супою та Дніпра)[112] і ГТ ***левада***.

До спадних лексикалізованих моделей назв населених пунктів Черкащини відносимо генітивні сингулярні кваліативно-посесивні назви поселень, у яких

[109] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. І. С. 106.
[110] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 94.
[111] Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України : Наук.-попул. вид. Київ : Либідь, 2001. С. 196.
[112] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 559.

прізвище займає постпозицію відносно адміністративно-господарського чи географічного терміна (5 назв): **Поле Могили** (Ум., 1795) < ГТ ***поле*** – "безліса рівнина, рівний великий простір"[113] та ОН ***Могила***[114]; **Слобода Мироновича** (Чр., 1946) < АГТ ***слобода*** та ОН ***Миронович***; **Хуторъ Гордѣенка** (Зл., 1763) < АГТ ***хутір*** та ОН ***Іван Гордеєнко*** (кін. XVIII ст.)[115]; **Sloboda Korytyna** (Чр., 1775) < АГТ ***слобода*** та ОН ***Коротень*** (1490); **Sloboda Michalowka** (Зв., 1765) < АГТ ***слобода*** та ОН ***Михайло Сова***[116].

Рідше вживаються ойконіми, що мотивуються найменуваннями інших поселень (4 оніми), а також онім, що виник в результаті поєднання відантропонімного суфіксального деривата з ойконімом: **Деркачівка-Зелений Гай** (Зл., 1946) < ***Деркачівка*** (Зл., 1767) і ***Зелений Гай*** **(**Зл., 1924); **Згар-Дараганщина** (Зл., 1924) < ***Згарь*** (1859), ***Дараганщина*** (Зл., 1905), див. також *р. Згар* (ліва притока Золотоноші)[117], ОН *Драган* < *Драгомиръ*[118]; **Петрівка-Попівка** (Зв., 1946) < ОН ***Петро***[119]***, Попівка*** (Зв., поч. XX ст.).

Урізноманітнюють систему двочленних найменувань населених пунктів досліджуваної території посесивні словосполучення у формі називного чи родового відмінка однини, твірними лексемами яких стали особові імена та прізвища власників, зокрема: **Карпова Платона** (Ум., 1924) < ОН ***Карповъ*** (1898)[120], ***Платон***; **Качура Шептенка** (Зв., 1924) < ОН ***Качо(у)ръ***[121]***, качур*** – "робітник, який перевозить вантаж візком"[122], ОН ***Шептенко***, пор. ***Шептак***[123]; **Кононове-Івасів**

---

[113] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I VII. С. 61.
[114] Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966. С. 100.
[115] Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Т. Б. Ананьєва (сост.); П.С. Сохань (відп. ред.). Київ : Наук. думка, 1997. С. 284.
[116] Білецький Ф. Ф. Вічний подзвін Звенигори : Нариси з історії Звенигородського району. Звенигородка, 2003. С. 59.
[117] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 211.
[118] Осташ Л. Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композити в чеських і українських мовах // *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 24.
[119] Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : "Довіра", 2005. С. 293.
[120] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 355.
[121] Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ, 1988. С. 126.
[122] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. II. С. 228.
[123] Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини. Тернопіль. Книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1995. С. 123.

(Зв., 1924) < ОН ***Івась Конон***[124]**; Федора Морозова** (Зв., поч. XVII ст.) < ОН ***Федір Морозов*** [312, 54]; **Чутко-Кудашеве** (Чр., 1946) < ОН ***Чутко***, ***Кудашев*** (1898)[125], ***Кудаш*** < ***Акиндин***.

Не набуло поширення поєднання АГТ із присвійним прикметником: **Селище Цареве** (Чр., 1789) < АГТ ***селище***, ОН ***Цар***[126].

Локалізація населених пунктів поблизу водних об'єктів сприяла появі складених ойконімів із гідронімом у препозиції. Нами зафіксовано 3 такі номінації, напр.: **Згар-Слюсарівка** (Зл., 1924) < ***р. Згар*** (ліва притока Золотоноші)[127], ***Слюсарівка*** (Зл., 1905); **Коврай-Безбородьків** (Зл., 1900) < ***р. Коврай*** (ліва притока Супою та Дніпра)[128], ***Безбородьки*** (Зл., XVII ст.); **Мошна Вишневецкаго** (Чр., 1627) – ***р. Мошна*** (ліва притока Вільшанки)[129], ОН власника поселення князя ***Вишневецького*** [130].

Обмеженою кількістю у місцевому ойконіміконі репрезентовано складені відгеортонімні та ідеологічні назви поселень, основним призначенням яких було увіковічення загальновідомої події. За характером твірних дериватів вичленовуються сполуки двох іменників у формі називаного та родового відмінка, прикметника та іменника, порядкового числівника та іменникового компонента, напр.: **Жовтневий Промінь** (Зл., 1946); **Здобуток Жовтня** (Зв., 1960); **Перше Травня** (Зл., 1946) (можливо, це просто ойконімізований геортонім).

Для ойконімікону Черкащини багаточленні найменування населених пунктів є досить продуктивними, однак такі ойконіми переважно функціонували в XIX – на початку XX ст. Так, зафіксовано чотири номінації, що утворилися внаслідок поєднання ойконіма, ад'єктоніма або прикметника з іменником – адміністративно-

---

[124] Білецький Ф. Ф. Вічний подзвін Звенигори : Нариси з історії Звенигородського району. Звенигородка, 2003. С. 59.
[125] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 335, 739.
[126] Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини. Тернопіль. Книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1995. С. 122.
[127] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 211.
[128] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 259.
[129] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 378.
[130] Похилевичъ Л. Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи или статистическія, историческія и церковныя заметки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ предѣлахъ губерніи находящихся. Кіевъ. Тип. Кіево-Печерской Лавры, 1864. С. 622.

господарським терміном чи апелятивом “частина” та числівником, напр.: **Баландино І ч. – Баландино ІІ ч.** (Чр., 1895, 1926): згодом відбулося об’єднання вищезгаданих денотатів в одне поселення; **Березняки І част**. – **Березняки ІІ част**. (Чр., 1926); **Михайлівський ч. 1** (Чр., 1924) – **Михайлівський ч. 2** (Чр., 1924) – **Михайлівський ч. 3** (Чр., 1924) < ***Михайлівка*** (Чр., 1700); **Христиновка 1 ч.** (Ум., 1885) **–** ***Христинівка*** (Ум., 1574); **Церковн. хутора: 1** (Ум., 1885); **Франківка / 26 арт. / артіль 26** (Зл., 1924).

Значно більше на території Черкаської області засвідчено багатослівних описових конструкцій, що відзначаються різносмисловим навантаженням складових елементів. “Для східнослов’янського мовного континууму характерним є визначення частини географічного середовища як співвідносності елементів на площині”[131].

Локалізація поселень поблизу певних географічних об’єктів сприяла деривації складених новоутворень, поширених іншими назвами, зокрема гідронімами. Так, у досліджуваному регіоні зафіксовано полікомпонентні моделі, у яких могли поєднуватися: **АГТ + прийменник (*за, при, на*) + ГТ + гідронім** (6 онімів), рідше – **АГТ + прийменник (*за, при, на*) + ГТ + гідронім + ГТ** (1 назва), напр.: **Хутір на р. Буромці** (Чр., 1698) – ***р. Бурімка*** (ліва притока Сули, ліва притока Дніпра)[132]; **Хуторъ за рhчкою Згарою** (Зл., 1799–1801) – ***р. Згар*** (ліва притока Золотоноші, ліва притока Дніпра)[133]; **Хуторъ за рhчкою Згарью** (Зл., 1799–1801); **Хуторъ за рhчкою Згарью** (Зл., 1799–1801); **Хуторъ при рhчкh Згарh** (Зл., 1799–1801); **Хуторъ при рhчкh Згару вершинh** (Зл., 1799–1801); **Хуторъ на рhчкh Коврайце** (Зл., 1799–1801) – ***р. Коврай*** (ліва притока Супою, ліва притока Дніпра)[134].

Характерним є також те, що до складу відгідронімних описових утворень могли входити додаткові елементи, мотивовані ойконімами чи мікротопонімами: **Хут. вл. за рhчкою Згарью при Долгомъ озерh** (Зл., 1859); **Хуторъ на балкh**

---

[131] Першина К. В. Про динаміку номінаційних моделей у східнослов’янській ойконімів // *Питання історичної ономастики України* Київ : Наукова думка, 1994. С. 106.
[132] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 77.
[133] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 211.
[134] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 259.

**Коврай Завойковщина** (Зл., 1799–1801), див. ***Завойковщина*** (Зл., 1799–1801); **Хуторъ на рhчкh Згарh при деревнh Богославцh** (Зл., 1799–1801), див. ***Богуславець*** (Зл., серед. XVII ст.).

Три описові синтаксичні найменування пояснюються поєднанням відгідронімного прикметника, прийменника (***при***, ***за***) та ойконіма чи гідроніма у формі орудного чи місцевого відмінків, напр.: **Згарской за рhчкою Згарою** (Зл., 1799–1801); **Згарской при Богословцh** (Зл., 1799–1801) – ***р. Згар***, ***с. Богуславець***; **Згарской при Лукh** (Чр., 1799–1801) – ***р. Згар***, ***Лука*** (Чр., 1732).

На досліджуваній території у незначній кількості трапляються багатослівні описові конструкції з ойконімом, прийменником та відеклезіонімним прикметником *церковний*, що свідчить про можливість володіння земельними угіддями не тільки окремими особами, а й організаціями, зокрема церквами, напр.: **Церковный при м. Цыбулевh** (Ум., 1885) < пор. ***Цибулів*** (Ум., XIV ст.); **Церковный при с. Ступичной** (Зв., 1895) < пор. ***Ступичне*** (Зв., II пол. XVIII ст.); **Церковный при сел. Крымкахъ** (Чр., 1895) < пор. ***Кримки*** (Чр., II пол. XVII ст.); **Церковный при с. Шабастовкh** (Ум., 1885) < пор. ***Шабастівка*** (Ум., XVIII ст.).

Одночасно на місцерозташування денотата вказували багатокомпонентні субстантивні складені конструкції **“ойконім + прийменник (сполучник) + ойконім”**: **Завалля при Монастирищі** (Ум., 1924) < ***Завалля*** (Ум., XVI ст.), ***Монастирище*** (Ум., II пол. XVI ст.); **Константиновка и Будки** (Чр., 1895) < ***Костянтинівка*** (Чр., 1622), ***Будки*** (Чр., 1765); **Ломоватое и Сагуновка** (Чр., 1885) < ***Ломувате*** **(**Чр., I пол. XIII ст.), ***Сагунівка*** (Чр., 20-30 рр. XVII ст.).

Зростально-спадна тенденція розвитку характерна для описових сполучень, першим компонентом яких виступає адміністративно-господарський термін. За структурною характеристикою домінантними стали чотирикомпонентні деривати, що вносять додаткову уточнювальну інформацію про локалізацію поселення (трикомпонентні фіксуються епізодично). У більшості випадків аналізовані складені ойконіми мають таку форму:

“**АГТ + прикметник + генітивний АГТ + ойконім**”: **селище залізничного роз’їзду Писарщина** (Зл., 1946); **селище залізничної станції Валява** (К.-Ш., 1946); **селище залізничної станції Мехедівка** (Зл., 1946); **селище залізничної станції Володимирівка** (Чр., 1946); **селище залізничної станції Мошурове** (Зв., 1946); **селище залізничної станції Перегонівка** (Чр., 1946);

“**АГТ + прийменник + АГТ + ойконім**”: **хуторъ при селh Драбовцах** (Зл., 1799–1801); **хуторъ при селh Ковраи** (Зл., 1799–1801); **хуторъ при селh Ольхахъ** (Зл., 1799–1801).

Кількісно обмеженими є складені найменування невеликих за розміром поселень, які утворилися в результаті поєднання:

“**АГТ + генітивного АГТ + оніма (метафоричного, демінутивного або ідеологічного змісту)**”: **селище радгоспу “Веселий Хутір”** (Зл., 1946); **селище радгоспу “Іванчик”** (Ум., 1946); **селище радгоспу “Комінтерн”** (Зл., 1946);

**“АГТ + ад’єктоніма + АГТ**”: **селище Яблунівський завод** (Чр., XX ст.);

“**АГТ + апелятива + АГТ + оніма**”: **селище відділу радгоспу “Петрівка”** (Зл., 1946);

“**АГТ + АГТ + меморіальної назви**”: **селище радгоспу ім. Андрєєва** (Зл., 1946);

“**АГТ + складного мікротопоніма**”: **хуторъ Глhбового Провалья** (Зл., 1799–1801), пор. ОН ***Глібів*** < ***Гліб***, ГТ ***провалля*** – “глибока безодня, прірва, яр; глибокий крутий яр; крутий схил горба, підвищення; велика яма (природна); яма на болоті або в річці”[135];

“**ГТ + генітивного сингулярного ад’єктоніма + АГТ**”: **селище Великобурімського лісництва** (Зл., 1946); **селище Сарнівського радгоспу** (Ум., 1946); **Тартакъ Лебед. ж. мон.** (Чр., 1903) < ГТ ***тартак*** – “лісопильня; лісопильний завод”[136], див. також ***Лебедин*** (Чр., XV ст.);

---

[135] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 163–164.
[136] Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. X. С. 41.

“**апелятива + генітивного сингулярного ад’єктоніма + АГТ**”: **відділення Рижавського цукрокомбінату** (Ум., 1932).

В ойконіміконі Черкаської області також фігурують багаточленні назви населених пунктів, складові елементи яких формують такі ойконімомоделі:

“**ойконім + інші сполуки слів зі значенням уточнення**”: **Звенигородка съ предм. Чернячка** (Зв., 1895); **Калигорка Мокрая съ дач. при ней** (Зв., 1895); **Криница-Княжа** и **слоб. Гуменивка** (Ум., 1895); **Мєст. Буки із передм. Антоновка** (Ум., 1834), пор. ***Антонівка*** (Ум., 1781);

“**АГТ + числівникове сполучення + ад’єктив + АГТ**”: **селище першого відділу Красенівського бурякорадгоспу** (Зл., 1946), пор. ***Красенівка*** (Зл., 1767); **селище другого відділу Красенівського бурякорадгоспу** (Зл., 1946); **селище третього відділу Красенівського бурякорадгоспу** (Зл., 1946);

“**АГТ + ойконім + ойконім + ойконім**”: **присел. Кинашевка и Маньковочка-Малая при с. Маньковкh** (Ум., 1885), пор. ***Маньківка*** (Ум., XVI ст.), ***Мала Маньківочка*** (Ум., XVII ст.);

**“ойконім + АГТ + ад’єктонім + АГТ”**: **Мала Яблунівка та поселок Яблунівської цукроварні** (Чр., 1924).

Малопродуктивними для черкаського ойконімікону були назви поселень, у творенні яких брали участь місцеві мікротопоніми: зареєстровано два такі приклади, в основі яких вичленовуються АГТ, прийменник, ГТ (або локативний прислівник) і генітивний сингулярний складений мікротопонім: **хут. вл. при Греблі Кривого Байрака** (Зл., 1859); **хут. вл. вблизи Кривого Байрака** (Зл., 1859).

В ойконімній системі Черкаської області чільне місце займають трьох- і чотирьохчленні похідні з прийменниковими чи сполучниковими елементами в основі, першим компонентом яких є назва поселення. Такі синтаксичні деривати утворилися в результаті поєднання:

а) ***декількох ойконімів*** (8 назв): **Бубновская слоб. Шабельники** (Зл., 1900) – ***Бубнівська-Слобідка*** (Зл., 40-і р. XVII ст.), ***Шабельники*** (Зл., I пол. XVII ст.);

**Бубновская Слободка і х.х. Карповщина і Тамаровщина** (Зл., 1900) – ***Бубнівська-Слобідка***, ***Карпівщина*** (Зл., 1900), ***Тамаровщина*** (Зл., 1900); **Лащева и д. Бродъ Белый / Млыны Белые** (Зв., 1895) – ***Лащова*** (Зв., І пол. XVIII ст.), ***Білий Брід***; **Маслово съ д. Нестеровка** (Чр., 1903) – ***Маслове*** (Чр., серед. XVIII ст.), ***Нестерівка*** (Ум., І пол. XVIII ст.); **Савківка та Прилипка** (Зл., 1926) – ***Савківка*** (Зл., 1900), ***Прилипка*** (Зл., 1799–1801); **Софіевка і х. Тополи** (Зл., 1900) – ***Софіївка*** (Зл., XVII ст.), ***Тополі*** (Зл., 1859); **Korsunka z Dolhenkim** (Зв., 1790–1791) – ***Корсунка*** (Зв., кін. XVII ст.), ***Довгеньке*** (Зв., поч. XVIII ст.); **Talne z Paryžem Talnianki** (Зв., 1790–1791) – ***Тальне*** (Зв., XVI ст.), ***Папужинці*** (Зв., кін. XVI – І пол. XVII ст.), ***Тальянки*** (Зв., кін. XVII ст.);

б) ***ойконіма та АГТ у формі називного та орудного відмінків*** (7 онімів): **Балаклея съ лесничеств**. (Чр., 1901) < ***лісництво*** – "ділянка лісу як господарська одиниця, а також установа, що відає цією ділянкою"[137]; **Городище з хуторами** (Ум., 1924); **Марійка и ферма** (Ум., 1895); **Старосельечко съ лесн**. (Чр., 1901); **Сорокотяга з хутором**, **Сорокотяга и ферма** (Ум., 1895); **Тетерівка з хут.** (Ум., 1926);

в) ***ойконіма, АГТ і числівника*** (1 назва): **Нове Життя / арт. 16 та 49** (Зл., 1926);

г) ***ойконіма, ад'єктоніма та АГТ*** (1 назва): **Аврамівка при Монастирищенській цукроварні** (Ум., 1924), ***Монастирище*** (Ум., ІІ пол. XVI ст.), АГТ ***цукроварня*** – "цукровий завод"[138];

ґ) ***ойконіма, прикметника та АГТ*** (1 назва): **Рецюківщина Рад. Госп.** (Зл., 1924).

Одиничними прикладами репрезентуються синтаксичні моделі на зразок "**ад'єктонім + прикметниково-іменникове словосполучення у значенні АГТ**" та "**ад'єктонім + ад'єктонім + АГТ**". Такий стан пояснюється нетиповістю творення згаданих підгруп найменувань для місцевого ойконімікону: **Бабанський**

[137] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. IV. С. 523.
[138] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. XI. С. 247.

**при заводському господарстві** (Ум., 1924), пор. ***Бабанка*** (Ум., XVII ст.), апелятив ***господарство*** – "сільськогосподарська виробнича одиниця із знаряддями і засобами виробництва, з ділянкою землі, худобою і т. ін."[139]; **Зарубський Трахтемирівський монастир** (Чр., XVI ст.), пор. ***Зарубъ*** (Чр., 1096), ***Трахтемирів*** (Чр., XIV–XV ст.) та АГТ ***монастир***; **Холоднянське сільське г-во** (Чр., 1926) – ***екон. Холодна*** [140].

Додаткове інформаційне навантаження простежується у структурі три- і чотирикомпонентних ойконімів, першим членом яких виступає назва населеного пункту. Характерною ознакою аналізованих найменувань є активне використання АГТ *ферма*, що вказує на рід занять поселенців: **Заячковка** и **ферма Граціоновка** (Ум., 1895); **Копіевата (Купьевата) съ фер. Улашина** (Ум., 1895); **Краснополка съ фермою и хут.** (Ум., 1895); **Павловка при ней ферма** (Ум., 1895).

Крім розглянутих типів складених назв поселень, в ойконімії Черкащини зустрічається одинична прийменниково-іменникова номінація. Такі найменування класифікують як топоніми-орієнтири, або орієнтовні оніми[141]. В основному вони локалізуються на півдні країни, в мікротопонімії західнополіських земель, де слов'янський ономастикон заново сформувався після другої світової війни[142]. Вихідною лексичною базою для творення згаданого найменування стала модель "**прийменник + ГТ у формі орудного відмінка**": **хут. вл. За переваломъ** (Зл., 1859), пор. ГТ ***перевал*** – "протока між двома річками; яр; найнижче і найдоступніше для переходу місце в гірському хребті чи масиві"[143].

Досить чисельну групу ойконімів формують складні, т.зв. composita, найменування, утворені поєднанням кількох основ у цілісну лексичну одиницю[144]. Закономірно, що чимало "східнослов'янських топонімічних композитів виникали

---

[139] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. ІІ. С. 141.
[140] Нікіфоров В. І. Топоніми Смілянщини // *Краєзнавець Черкащини*. Матеріали учасників обласної краєзнавчої науково-практичної конференції, науковців та аматорів краєзнавчої справи. Випуск 2. Черкаси : Редакційно-видавничий відділ облпреси, 1991. С. 62.
[141] Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины : Автореф. дисс… д-ра филол. наук. Киев, 1967. С. 21.
[142] Pasterniak W. Nazwy terenowe pow. Nowoselskiego I Sulechowskiego // *Onomastica x* 1965. Z. 1. S. 32–44.
[143] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. VI. С. 133.
[144] Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : Навч. посібник. Київ : Вища школа, 1999. С. 128.

із словосполучень шляхом поступового зрощення слів, що входили у словосполучення, або ж складанням їх основ”[145]. Місцеві назви у формі складних слів продуктивно функціонували ще з праслов’янських часів[146].

Основною причиною перетворення словосполучень у складні назви поселень є дія двох протилежних тенденцій: до збільшення величини власної назви за рахунок включення додаткових компонентів і до скорочення її за рахунок усунення зайвих компонентів, без яких назва може функціонувати. Л. Л. Гумецька зазначає, що перехід синтаксичного словосполучення у складний дериват відбувається тільки за умови, що його семантика перестала дорівнювати сумі значень його компонентів, коли розширявся його зміст і звужувався обсяг[147].

На території досліджуваного регіону виявлено 95 назв-композит. Складні назви населених пунктів Черкаської області утворюються переважно шляхом основоскладання за сформованими в мові моделями. За структурою це – двохосновні прикметникові та іменникові основи зі сполучним голосним ***о*** (в поодиноких випадках ***и***) або без нього.

Аналіз морфологічної будови компонентів досліджуваних найменувань дозволяє вичленувати декілька видів їх творення: сполучення основ прикметника та іменника (53 оніми, напр.: *Білозір’я*, *Червоногірка*); двох іменників (29 назв, напр.: *Івангород*, *Катеринопіль*); імперативного дієслова та іменника (3 назви, напр.: *Звенигородка*, *Черповоди*); двох прикметників (8 онімів, напр.: *Новокняжа*, *Черномогильний*); числівника та іменника (4 ойконіми, напр.: *П’ятихатки*, *Трихуторівка*); числівника та прикметника (3 найменування, напр.: *Першотравневе*); іменника та прикметника (1 назва – *Росоховелика*).

Чільне місце серед назв-композитів Черкащини займають атрибутивні ойконіми, що виникли внаслідок поєднання якісного прикметника з іменниковою лексемою. У більшості прикладів засобом парцелювання є перша частина оніма. За

---

[145] Касім Г. Ю. Композити в історії східнослов’янської топонімії // *Давньоруська ономастична спадщина в східнослов’янських мовах*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 66.
[146] Касім Г. Ю. Про причини появи топонімічних композитів // *Мовознавство*. 1977. № 4. С. 76–79.
[147] Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. С. 60–61.

твірними основами досліджуваний тип представляє поєднання якісного або відносного прикметника і суфіксальної іменникової основи (відапелятивного походження у плюральній чи сингулярній формах). Домінантне положення займає специфічне топонімічне означення *ново-*, що вказує на пізнішу появу денотата (14 назв) і переважно поєднується з АГТ *село* напр.: **Новоселиця** (Зл., 1946) < ***нове* + *село* + *суфікс -иц-я***; див. також ОН *Новоселець* [148]; **Новоселівка** (Чр., 1900) < ***нове* + *село* + *-івк-а***; **Новоселки** (Ум., 1864) < ***нове* + *село* + *-к-и / -а***; **Новосілка** (Ум., 1858); **Новосілля** (Зв., 1924) < ***нове* + *село* + *ja***.

У процесі номінації географічних об'єктів, крім апелятивів та особових імен людей, важливу роль відіграють і самі топоніми, зокрема назви населених пунктів. Переселяючись на неосвоєні землі, жителі переносили туди звичні для них назви. Необхідність у розрізненні подібних ойконімів сприяла появі двочленних найменувань, у яких топонімічний ад'єктив *ново-* вказував на вторинність нового денотата (явище неповної бінарної опозиції): **Ново-Голяків** (Чр., 1924) < ***Голяки*** (Чр., 1800); **Новодмитровка / Ново-Дмитрівка** (Зл., І пол. XIX ст.) – **Дмитрівка** (Зл., 1767–1768); **Новокняжа** (Чр., 1782) < ***Княжа*** (Зв., поч. XVIII ст.); **Ново-Липівське** (Зл., 1887) – **Липівське** (Зл., 1799–1801); **Новомайданецьке** (Зв., 1960) < ***Майданецьке*** (кін. XVII – І пол. XVIII ст.); **Ново Павлівка** (Зв., 1926) < **Павлівка Перша** (Зв., поч. XIX ст.); **Ново-Чигиринівка** (Чр., 1946) < ***Чигиринівка*** (Чр., 1950); **Новошрамківка** (Зл., 1946) < ***Шрамківка*** (Зл., XVI ст.).

Зразком повної бінарної опозиції слугують композити, які мають спільну твірну лексему та антонімічні означення: **Ново-Миколаївка** (Зл., 1924) < ***Ст.-Миколаївка*** (Зл., 1924) – ***Миколаївка*** (Зл., 1924). Такі невеликі поселення, появі яких сприяло розширення масштабів дрібного землеволодіння, не пройшовши випробування часом, зникають у середині XX ст.

Фактор диференціації щодо розміру населеного пункту простежується у структурі складної назви **Малосмhлянка** (Чр., 1895). Своїй появі вона завдячують

[148] Скорук І. Д. Прізвища-композити в антропоніміконі м. Луцька // *Актуальні питання антропоніміки* / Відп. ред. І. В. Єфименко. Київ, 2005. С. 216.

уже наявному найменуванню поселення, поблизу якого локалізується новостворений відкомпозитний дериват, пор. ***Сміла*** (Чр., 1536).

Одиничний приклад репрезентує суфіксальний композит, мотивований назвою держави, однак достовірні причини номінації нам встановити не вдалося: **Новокитайськ** (Чр., 1887) < ***Китай***.

Місцевий ойконімікон вичленовує чотири приклади складних найменувань з ідеологічним навантаженням, у яких атрибутив *ново-* сполучається із суфіксальною основою апелятива відетнонімного походження: **Новоукраїнка** (Чр., 1926); **Новоукраїнка** (Зв., 1926); **Новоукраїнка** (Зв., 1924); **Новоукраїнка** (Зл., 1956–1960).

Поряд із локативними та кваліативними номінаціями, незначну кількість становлять плюральні посесивні денотати, іменниковий компонент яких мотивується особовими іменами власників населених пунктів, зокрема: **Новобирючки** (Зл., 1926) < ОН ***Бирюкъ*** (1898)[149], див. також *Бирюки* (Чр.).

Вищезгаданим назвам населених пунктів Черкащини притаманне явище неповної бінарної опозиції, де кваліативний прикметник, на відміну від основної лексеми, є антонімічним диференційним компонентом. На противагу атрибутиву *ново-* прикметникова основа *старо-* є малопродуктивною. Такі ойконіми ілюструють поєднання основи прикметника, що вказує на хронологічно ранішу появу поселень, із суфіксальним апелятивом *село*: **Старосілля** (Чр., І пол. XVII ст.); **Старосілля** (Зл., 1946); **Староселечко** (Чр., 1864).

Наступну порівняно чисельну групу утворюють композити, диференційним компонентом яких виступають колоративи *біло-* / *ясно-* (у значенні “світла, чиста, вільна від лісів”), *красно-* / *червоно-* (часто з ідеологічним забарвленням), *черно-*, *злато-*, флороприкметник *вишно-*, що вказують на зовнішній вигляд поселень. Зазначені лексеми у більшості випадків сполучалися із суфіксально оформленими адміністративно-господарськими термінами *село, поле*, *(-піль)*, рідше – з ГТ *гора*,

[149] Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. С. 50.

*кам'янка, озеро, могила, став, хижа*: **Білозір'я** (Чр., 1654) < від озера, що іменується ***Бѣлымъ***[150]; **Вишнопіль** (Зв., 1766); **Краснопілка / Krasnpol** (Ум., 1613); **Краснополе / Краснополь** (Ум., 1762); **Красносілля** (Чр., 1946), див. також ОН *С. Краснохлский* (1649)[151]; **Красноставка** (Ум., XVIII ст.), див. також *стр. Красноставка*[152]; **Червоногірка** (Зл., 1926); **Чернокамянка** (Ум., 1895); **Черномогильный** (Зл., 1909); **Яснозір'я / Білозір'я** (Чр., І пол. XVII ст.).

У процесі формування ойконімійної системи Черкаської області досить часто назвотворчим чинником виступали ландшафтні властивості населеного пункту. Шляхом композиції основ утворено 8 ойконімів, семантика одного з компонентів яких указує на особливості рельєфу або місцевого гідронімікону. За морфологічною характеристикою структурних елементів складної назви поселення виділяються поєднання: прикметника з іменником (у плюральній та сингулярній формі) (5 назв), дієслова з іменником (3 найменування), двох прикметників (2 оніми) та іменників (2 денотата), напр.: **Вершинозгарськъ** (Зл., 1859) < поселення засноване у верхів'я р. ***Згар***[153], пор. апел. ***вершина*** – "верхня, найвища частина чого-небудь"[154]; **Доброводи** (Ум., XVII ст.); **Дубино-Семенівський** (Зв., 1924) < ГТ ***дубина***, ***Семенівка*** (Зв., 1765); **Звенигородка** (Зв., 1394) < від д.-рус. ***звенигород*** < сп.-сл. ****zьvnigordь*** – "укріплене місце, де дзвонили під час наближення ворога"[155]; **Калниболото / Кальниболота** (Зв., сер. XVI ст.) < апелятив ***кально*** – "грязь"[156], ***болото*** – "грузьке місце з надмірно зволоженим грунтом, часто з стоячою водою та вологолюбною рослинністю; багно, трясовина"[157]; **Рідкодуб** (Зв., 1765) < ***рідкий*** – "розташований, розміщений

---

[150] Похилевичъ Л. Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи или статистическія, историческія и церковныя заметки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ предѣлахъ губерніи находящихся. Кіевъ. Тип. Кіево-Печерской Лавры, 1864. С. 615.
[151] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 235.
[152] Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. С. 282.
[153] Статистичний справочник по Золотоноській окрузі на 1924–25 рр. Золотоноша, 1925. С. 44.
[154] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. І. С. 337.
[155] Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Желєзняк І. М., Корепанова А. П., Масенко Л. Т., Стрижак О. С. Київ : Наукова думка, 1985. С. 62.
[156] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. ІІ. С. 211–212
[157] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. ІІ. С. 215.

неблизько або нещільно один до одного (про однорідні предмети)”[158], апел. ***дуб***: від незначних насаджень дубів[159]; **Росоховелика** (Чр., 1808) < ***розсохуватий*** – “роздвоєний вилоподібно”[160], апел. ***росоха***, ***розсоха*** – “безодня, глибока яруга”[161]; **Семеногорка** (Зл., 1859) < ОН ***Сємєнъ*** (1359)[162], ГТ ***горка***, ***гора*** – “горб; підвищення, що окремо стоїть; вершина горба, підвищення”[163]; **Толстороги** (Зв., 1887); **Черномогильний** (Зл., 1909**)** < ***чорний*** – “темний, темніший у порівнянні із звичайним кольором”[164], ***могильний*** < ***могила*** – “горб, окрема невисока гора; підвищення; штучно насипаний горб; довгий насип; гребінь, продовгувате підвищення”[165]; **Шукайвода** (Ум., XVII ст.).

Малочисельними виявилися складні назви поселень, які виникли внаслідок поєднання числівників з іменниковою лексемою, ГТ чи АГТ: **П’ятихатки** (Чр., 1924); **Трисаги** (Чр., І пол. XVII ст.) < ГТ ***сага*** – “(діал.) озерце біля річки; затока на річці” [317]; **Трихуторівка** (Чр., 1924) < утворення із трьох хуторів: *Рибалів* (*Ребалів*), *Ільченків* (*Ульченків*), *Ризників* (*Різників*)[166], див. також АГТ ***хутір***.

Певна частина таких лексикалізованих числівникових сполучень має ідеологічне (геортонімне) навантаження: **Первомайське** (Чр., 1946); **Первомайське** (Чр., 1960); **Першотравневе / Первомайське** (Зл., 1926).

Кількісно обмеженою виявилася назва поселення Черкащини, в основі якої фігурує ад’єктонім, що, сполучаючись з іншою іменниковою основою, формує специфічну композитну модель: **Вільшано-Слобідка** (Ум., 1905), пор. ***Вільшанка*** (Ум., XV ст.) та АГТ ***слобідка***.

---

[158] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. VIII. С. 556.
[159] Похилевичъ Л. Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи или статистическія, историческія и церковныя заметки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ предѣлахъ губерніи находящихся. Кіевъ. Тип. Кіево-Печерской Лавры, 1864. С. 363.
[160] Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. Т. IV. С. 58.
[161] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 558.
[162] Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. ІІ. С. 337.
[163] Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. С. 60.
[164] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. XI. С. 353.
[165] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 231.
[166] Список поселень Київщини : Видання газети “Вістник Київського губвиконкому”. Київ, 1924. С. 111.

Розвиток дрібновласницького господарства сприяв появі невеликих поселень, найменування яких мотивувалися різними дериватами. Досить часто назвотворчу функцію виконували особові імена власників. Так, зокрема, на території Черкащини засвідчені три складні назви населених пунктів, в основі яких наявні відантропонімні похідні: **Гречано-Петрівський** (Зл., 1924), пор. ОН ***Гречан*** – ***Петрівський***; **Лук'яново-Кривий** (Ум., 1924), пор. ОН ***Лук'ян***, ***Кривий*** (XV ст.); **Нерознако-Павлівське** (Зл., 1900): ймовірно, онім утворився від імені та прізвища однієї людини.

Варто зазначити, що на початку XX ст. нові назви поселень активно утворюваличя шляхом поєднання кількох найменувань населених пунктів в один ойконім. Прикладом такого процесу може послугувати найменування **Хвильово-Сорочин** (Зл.), яке до 1946 року функціонувало як два окремі поселення: ***х. Хвилевъ*** / ***Хвилів*** (Зл., 1909) і ***х. Сороки*** (Зл., 1924).

Субстантивно-ад'єктивним композитам кількісно поступаються складні ойконіми Черкащини, що з'явилися у результаті стягнення в одне слово антропоніма та другого компонента *-город, -піль* (*-поль, -поле*). Здебільшого вони, інформуючи про перших поселенців або посесора певного населеного пункту, мотивуються слов'янськими автохтонними особовими іменами відапелятивного походження, рідше – православними чи католицькими антропонімами.

На досліджуваній території фіксуємо значну кількість композитних найменувань поселень із повними та усіченими християнськими чоловічими (інколи жіночими) особовими іменами, що приєднувалися до наступного компонента *-грод* (*-град, -город*), *-піль* (*-поль*) безпосередньо або за допомогою сполучного голосного ***о*** (11 назв): **Адамгродъ** (Чр., 1629) < ОН ***Адам***; **Данилоград** (Чр., І пол. XVI ст.) < від ОН ***Яна Даниловича***[167]; **Івангород** (Ум., кін. XVI – поч. XVII ст.) < ОН ***Иванъ*** (1349) < ***Іоаннъ***[168]; **Катеринопіль** (Зв., 1795) < від ОН ***Катерини ІІ***[169]; **Миропілля** (К.-Ш., 1810) < ОН ***Мир*** (1571), ***Мирослав***;

[167]Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область. Київ : Інститут історії АН УРСР, 1972. С. 676.
[168] Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. І. С. 219.
[169] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 169.

**Павлопіль** (Зв., 1924); **Самгородок** (Чр., 1776) < ОН ***Самъ*** < ***Самійло*** < ***Самуїл*** (1649)[170]; **Христигород** (сучасн. *Христинівка*); **Юрпіль** (Ум., 1648) < ОН ***Юр*** (1499), ***Юрій*** (1341)[171], див. також *юр* – "підвищене місце, де народ збирається на сходку; край яруги, гори; фарватер річки"[172]**; Юстинград** (Ум., 1864) < ОН ***Юстин***, ***Устин***.

Слід відзначити, що на процес формування системи назв населених пунктів сучасної Черкащини значний вплив мали суспільно-історичні процеси. В різні часи досліджуваний регіон був об'єктом нещадних набігів з боку загарбників, і цей зовнішній фактор спричинив масове будівництво оборонних споруд, які досить часто служили джерелом називання новоутворених поселень. Так, наприклад, композит **Полствин** (Чр., 1498) етимологічно пов'язаний із давньоруськими апелятивами *полъкъ* (*пълъкъ*) – "полк, військо, битва, похід, стан, город" та *stěnь*, *cmhna* – "стіна"[173]. Давня назва **Рокошвар** (Зв., І чверть XVII ст.) виникла в результаті поєднання лексем ***рокош*** – "збройна шляхта" та АГТ ***вар*** – "місто"[174].

Наступний складний ойконім виник у результаті сполучення номенклатурного терміна з елементом ***-піль***, напр.: **Ямпіль** (Зв., поч. XVIII ст.) – трансформоване утворення, що виникло під впливом апелятива ***ям*** (видозміненого тат. *дзям* – "поштова станція") й означає "поселення, селище, де приїжджі могли поміняти коней"[175].

Дещо поступаються у кількісному відношенні вищезгаданій моделі складні ойконіми з прізвищами або прізвиськами власників у початковій частині найменування (8 назв). Як і в попередніх групах назв населених пунктів, домінують твірні чоловічі особові найменування, напр.: **Гуляйгородок** (Чр., 1766) < ОН ***Гуляй***

---

[170] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 558.
[171] Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. ІІ. С. 575.
[172] Матеріали з історії Маньківського району / Упор. Й. П. Оленчук. Маньківка, 1993. С. 94.
[173] Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Желєзняк І. М., Корепанова А. П., Масенко Л. Т., Стрижак О. С. Київ : Наукова думка, 1985. С. 113.
[174] Дігтяренко М. С. З історії землі Тальнівської. Черкаси : Облредвидав. "Сіяч", 1995. С. 86.
[175] Коваль А. П. Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України : Наук.-попул. вид. Київ : Либідь, 2001. С. 194.

(1649) < діал. ***гуляйко*** – “бродяга, нероба”[176] і суфіксальний АГТ; див. також апелятив *гуляй-город* – “пересувна бойова споруда з окремих щитів з бійницями, що використовувалася рос. військами та запорізькими козаками при облозі фортеці і т. ін.”[177]; **Гуляйполе** (Зв., 1765) < ОН ***Гуляй*** та ойконімізований ГТ ***поле***; див. також апелятив *гуляйполе* – “вільне, не засіяне ніким і не оброблюване поле, роздолля”[178]; **Загайполе / Загайполь** (Ум., 1864) < ОН ***Загай***, ***Zagay***, ***Zagaj*** (1423)[179] і ГТ ***поле***; див. також апелятив *загай* – “місце за гаєм”[180]; **Калинград** (Ум., 1629) < від ОН власника графа ***Калиновського***[181] та ойконімізований АГТ; **Райгород** (Чр., кін. XVI ст.) < ОН ***Ray*** (1387), ***Рай*** (1570) < апелятив ***раїти*** – “родити”[182] та онімізований АГТ ***город***; **Струсьгород / Струсь-град** (Ум., 1592) < від ОН галицького магната ***Струся***[183]; **Чеснопіль** (Зв., 1790–1791) < ОН ***Честный*** (XV ст.) та АГТ ***поле***; **Шарнопіль** (Ум., 1769) < ОН ***Шаринъ*** (1627)[184], ***Шар*** < апелятив ***шар*** – “предмет, що має форму кулі”, ***шарий*** – “сірий”[185].

На Черкащині фіксується лише один композит, у ролі першої частини якого вжитий етнонім *rusko-* (від першопоселенців з Речі Посполитої, т. зв. руських людей): **Ruskopolona / Ruskopolana** (Чр., 1741).

Отже, у більшості досліджуваних ойконімів спостерігається поєднання повних, усічених варіантів імен православного та католицького календаря з адміністративно-господарським терміном *город* або його формами *град*, *городок*. Такі композити в історичних джерелах починають фіксуватися з XVI–XVII ст., що свідчить про їхню архаїчність.

---

[176] Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1995. С. 537.
[177] Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. ІІ. С. 191.
[178] Коваль А. П. Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України: Наук.-попул. вид. Київ : Либідь, 2001. С. 196.
[179] Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ : Кий, 2001. С. 51.
[180] Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ : Кий, 2001. С. 51.
[181] Панченко Л. Паланка (історико-краєзнавчий нарис). Умань, 2003. С. 21.
[182] Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ Кий, 2001. С. 116.
[183] Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. С. 61.
[184] Указатель къ изданіямъ временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторh (съ 1845 по 1877 годъ). Т. I.–II. Составилъ И. П. Новицкій. Кіевъ, 1878. С. 832.
[185]Царенко В. Історія Сагунівки. Черкаси : Сіяч, 1992. С. 391.

Що ж до посесивних моделей з елементом *-поль* / *-піль* у другій частині, то своїй прояві вони завдячують “поширенням у XVII ст. офіційної моди на найменування, похідні від грецького слова πολις “місто”. Першу частину цих назв становили імена власників поселень”[186].

Низька продуктивність властива ойконімам, що виникли внаслідок поєднання компонентів кількох слів. На відміну від складання, при абревіації “з’єднувальні компоненти є найчастіше асемантичними частинами слова або окремими звуками, “уламками” слів”[187]. Складовим елементом абревіатури може виступати й ціле (неусічене) слово.

Отже, серед складених ойконімів Черкащини найбільшу групу формують двокомпонентні назви населених пунктів (9,8 %), головною частиною яких є іменник, поєднаний з атрибутивним членом (прикметником, рідше іменником та числівником). Домінантна модель “*прикметник* + *іменник*” – це переважно поєднання адміністративно-господарських чи географічних термінів із якісними, присвійними, відносними прикметниками та ад’єктонімами. Майже однакова тенденція розвитку характерна для описових сполучень, першими компонентами яких виступають ойконіми (2,2 %) або адміністративно-господарські терміни (1,8 %). Декілька синтаксичних структур аналізованого типу – це поєднання кваліативного прикметника чи ад’єктоніма з іншими онімами (0,3 %). Не набули поширення прийменниково-іменникові номінації (0,04 %).

Найбільш продуктивними серед композитів Черкащини виявилися назви, утворені поєднанням прикметника з іменниковою основою. За семантикою переважають кваліативні та посесивні найменування. Незначну групу утворюють складні назви поселень, які виникли на початку XX ст. і мають ідеологічний зміст. У ролі другого компонента переважно вживалися апелятиви *город*, *піль*, *село* та їхні варіанти. У складі місцевого ойконімікону серед прикметникових форм назв-

---

[186] 157. Масенко Л. Т. Історія власних назв // *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 648..

[187] Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : Навч. посібник. Київ : Вища школа, 1999. С. 129.

композитів зафіксовано також вербальні словосполучення, в яких дієслівна основа є імперативною.

## ДЖЕРЕЛА


1. Архивъ Юго-Западной России, издаваемый временной комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1–8. Київ, 1859–1914.

2. Баценко К. С. Місцеві апелятиви в топонімії Хмельниччини // *Питання сучасної ономастики*. Київ : Наукова думка, 1976. С. 93–96.

3. Білецький Ф. Ф. Вічний подзвін Звенигори : Нариси з історії Звенигородського району. Звенигородка, 2003. 186 с.

27. Возний М. Спостереження над складеними топонімами Миколаївщини // *Питання ономастики Південної України*. Київ : Наукова думка, 1974. С. 72–77.

28. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : Навч. посібник. Київ : Вища школа, 1999. 207 с.

29. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909.

30. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. Київ–Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. 224 с.

31. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.

32. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк : Настир’я, 1997. 108 с.

33. Демчук М. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ, 1988. 172 с.

34. Дзюба М. Багва // *Промінь комунізму*. 21 березня 1965 р.

35. Дігтяренко М. С. З історії землі Тальнівської. Черкаси : Облредвидав. “Сіяч”, 1995. 160 с.

36. Енциклопедія шкільного роду (автобіографічні дані, спогади, роздуми). Т. III–IV (1978–1998 роки). с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 2000. 503 с.

37. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Желєзняк І. М., Корепанова А. П., Масенко Л. Т., Стрижак О. С. Київ : Наукова думка, 1985. 254 с.

38. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область. Київ : Інститут історії АН УРСР, 1972. 788 с.

39. Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины : Автореф. дисс… д-ра филол. наук. Київ, 1967. 29 с.

40. Касім Г. Ю. Композити в історії східнослов'янської топонімії // *Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 66–69.

41. Касім Г. Ю. Про причини появи топонімічних композитів // *Мовознавство*. 1977. № 4. С. 76–79.

42. Ковалик І. І. Назви місця в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами (Словотвір) // *Слов'янське мовознавство*. II. Київ, 1958. С. 15–16.

43. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України : Наук.-попул. вид. Київ : Либідь, 2001. 304 с.

44. Корепанова А. П. Антонімія в ономастиці // *Мовознавство*. 1979. № 4. С. 52–59.

45. Марко Г. А. Давньоруські і староукраїнські топоніми, похідні від назв рослин // *Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 80–83.

46. Масенко Л. Т. Історія власних назв // *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 620–659.

47. Матеріали з історії Маньківського району / Упор. Й. П. Оленчук. Маньківка, 1993. 143 с.

48. Нікіфоров В. І. Топоніми Смілянщини // *Краєзнавець Черкащини*. Матеріали учасників обласної краєзнавчої науково-практичної конференції, науковців та аматорів краєзнавчої справи. Випуск 2. Черкаси : Редакційно-видавничий відділ облпреси, 1991. С. 55–63.

49. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Т. Б. Ананьєва (сост.); П. С. Сохань (відп. ред.). Київ : Наук. думка, 1997. 324 с.

50. Осташ Л. Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композити в чеських і українських мовах // *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 22–38.

51. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини. Тернопіль. Книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1995. 132 с.

52. Панченко Л. Паланка (історико-краєзнавчий нарис). Умань, 2003. 338 с.

53. Першина К. В. Про динаміку номінаційних моделей у східнослов'янській ойконімів // *Питання історичної ономастики України*. Київ : Наукова думка, 1994. С. 103–109.

54. Похилевичъ Л. Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи или статистическія, историческія и церковныя заметки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ предѣлахъ губерніи находящихся. Кіевъ. Тип. Кіево-Печерской Лавры, 1864. 763 с.

55. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966. 214 с.

56. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.

57. Родіна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 57–118.

58. Скорук І. Д. Прізвища-композити в антропоніміконі м. Луцька // *Актуальні питання антропоніміки* / Відп. ред. І. В. Єфименко. Київ, 2005. С. 207–218.

59. Словник гідронімів України. Київ : Наукова думка, 1979. 782 с.

60. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978.

61. Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

62. Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. 120 с.

63. Список поселень Київщини: Видання газети "Вістник Київського губвиконкому". Київ, 1924. 152 с.

64. Статистичний справочник по Золотоноській округі на 1924–25 рр. Золотоноша, 1925. 63 с.

65. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : "Довіра", 2005. 509 с.

66. Указатель къ изданіямъ временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генералъ-губернаторh (съ 1845 по 1877 годъ). Т. I.–II. Составилъ И. П. Новицкій. Киевъ, 1878.

67. Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій (на 1 січня 1987 р.). Київ : ГРУРУ, 1987. 504 с.

68. Царенко В. Історія Сагунівки. Черкаси : Сіяч, 1992. 175 с.

69. Шевчук В. В. Історія Шполянського краю. Черкаси : "Відлуння – Плюс", 2003. 184 с.

70. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. Київ : Кий, 2001. 189 с.

71. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. 432 с.

72. Pasterniak W. Nazwy terenowe pow. Nowoselskiego I Sulechowskiego // *Onomastica x* 1965. Z. 1. S. 32–44.

73. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slowianskich nazw geograficznich. Wroclaw etc.: Wyd-wo PAN, 1957. 73 s.